

Cite: Libanova, E. M., Pozniak, O. V., & Tsymbal, O. I. (2022). Masshtaby ta naslidky vymushenoї mihratsii naselennia Ukrainy vnaslidok zbroinoї ahresii Rosiiskoi Federatsii [Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (48), 37-57.

УДК 331.742

JEL Classification: J15

Е. М. ЛІБАНОВА, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф., дир.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020

О. В. ПОЗНЯК, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., зав. сектору
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1323-3896
Scopus ID: 57195780028; 57189273845

О. І. ЦИМБАЛ, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., зав. відділу
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: aicsymbal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0699-2499

МАСШТАБИ ТА НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Стаття присвячена оцінці масштабів та наслідків вимушених зовнішніх та внутрішньодержавних міграцій внаслідок активної фази російсько-української війни. Актуальність роботи обумовлена необхідністю наукового осмислення міграційних тенденцій, сформованих після 24 лютого 2022 р. і відсутністю аналітичних досліджень із

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

проблематики міграції населення в цей період. Метою статті є формування оцінки масштабів вимушених міграцій населення України як всередині держави, так і за кордон. Новизна дослідження полягає у виявленні наслідків масштабних міграційних переміщень, що розпочалися 24 лютого 2022 р. та розробленні рекомендацій щодо їх регулювання. Методологія дослідження спирається на використання доволі еkleктичної інформації з відкритих джерел, експертні міркування та оцінки тощо, в умовах, коли продукування офіційної статистики зупинене, проведення вибірових обстежень, принаймні «face to face», у край ускладнене.

Здійснено оцінку тенденцій вимушеної міграції всередині України та за кордон. Встановлено, що активний виїзд населення з України спостерігався в перші тижні відкритої фази війни, після чого кількість вибулих уповільнилася. За оцінками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, які спираються на дані Держприкордонслужби, кількість утікачів від війни з України становить на кінець березня 3,1—3,2 млн осіб, однак існує ризик їх значного збільшення. Можливі обсяги незворотних міграційних втрат залежно від дії військових та економічних чинників становитимуть від 600—700 тис. до 5,0—5,5 млн осіб. Чисельність тих, хто вимушено змінив місце проживання у межах України, сягає 5,0—5,5 млн осіб.

Виявлено чинники повернення вимушених мігрантів до України, оцінено наслідки цих масштабних міграцій, запропоновано рекомендації щодо їх регулювання. Зроблено висновок, що більш коректне оцінювання чисельності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та вимушених зовнішніх мігрантів потребує розроблення комплексної методики, яка враховуватиме дані різних джерел й адекватного інформаційного забезпечення (зокрема, запровадження вибірових опитувань в Україні і за кордоном на регулярній основі). Валідація інформації здійснених оцінювань є можливою після проведення перепису населення.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, біженці, тимчасовий захист, ВПО, російсько-українська війна, міграційні наслідки, міграційна політика.

Постановка проблеми, актуальність. Вторгнення військ Російської Федерації 24 лютого 2022 р. на території України, контрольовані українським Урядом, призвело до суттєвого погіршення демографічного потенціалу країни. Починаючи з кінця 2022 р. очікується помітне зниження народжуваності через відкладення народжень значними контингентами населення у кризовий період: на додачу від надсмертності, викликані COVID-19, з'явилася надсмертність унаслідок бойових дій, цілеспрямованого знищення цивільного населення окупантами та погіршення умов життя значних контингентів населення. Однак вирішальним чинником формування сучасних та потенційних демографічних втрат є міграційні процеси.

Переміщення населення всередині України й за кордон є безпрецедентними, наймасовішими в Європі після Другої світової війни. Ці процеси потребують наукового осмислення, а оцінювання їх масштабів та наслідків набуває надзвичайної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж другого десятиліття ХХ століття вітчизняними фахівцями здійснювалися спроби оцінювання міграційних втрат України як від воєнної інтервенції РФ на Донбасі з 2014 р., так і від зовнішньої трудової міграції [1], виявлення міграційних

наслідків пандемії COVID-19 [2]. Але сучасна міграційна криза є набагато масштабнішою та загрозливішою, ніж усі міграційні явища, які спостерігалися в незалежній Україні до 2022 р., що потребує розроблення нових підходів до визначення міграційних втрат населення. Представлена стаття є першою спробою науково обґрунтованого оцінювання масштабів та наслідків міграцій населення, спричинених переходом збройної агресії РФ до активної фази.

Метою статті є формування оцінки масштабів вимушених міграцій населення України як всередині держави, так і за кордон. **Новизна** дослідження полягає у виявленні наслідків масштабних міграційних переміщень, які розпочалися 24 лютого 2022 р., та розробленні рекомендацій щодо їх регулювання.

Методологія. В умовах активних бойових дій на значній території країни головною проблемою оцінювання є брак інформації: продукування офіційної статистики зупинене, проведення вибіркового обстеження, принаймні «*face to face*», украй ускладнене. Ситуація загострюється через відсутність з 2001 р. перепису населення, а отже, відсутність надійних даних про чисельність і склад населення України, територіального розміщення. Далися взнаки і ускладнення проведення масштабних вибіркового обстеження під час 2020—2021 рр., обумовлені пандемією COVID-19. Теоретично можна використати «великі бази даних», зокрема дані провайдерів мобільного зв'язку для оцінки масштабів і напрямів переселення і подальшої побудови вибірки, але для цього необхідно подолати низку перешкод, пов'язаних із захистом приватних даних. Тому наразі доводиться орієнтуватися на доволі еkleктичну інформацію з відкритих джерел, експертні міркування та оцінки тощо.

Виклад основного матеріалу. Міграційні процеси традиційно є вагомим чинником життєдіяльності, зокрема економіки кожної країни, яка зазнає збройної агресії, але не менш важливими вони є і після закінчення війни. Частина населення неминуче залишає батьківщину, причому іноді не повертаючись навіть за настання миру, частина переїжджає з одних територій на інші. Воєнна агресія РФ, що розпочалася 24 лютого 2022 року бомбардуванням великої кількості поселень на всій території України і спричинила масові руйнування цивільної інфраструктури, передусім житлової, призвела до масштабних переселень як до більш безпечних західних областей, так і за її межі. З розширенням ареалу активних бойових дій і відвертого прагнення агресора нанести якомога більше шкоди людському й економічному потенціалу України зростала і чисельність евакуйованих: при чому одні й ті ж міста можуть бути як центрами тяжіння, так і центрами масового виїзду (Одеса, Дніпро, Львів, а з кінця березня — і Київ). Але видається, що масштабні міграційні переміщення не обмежаться періодом війни. Усвідомлення значною частиною населення, зокрема підприємцями,

ризиків, обумовлених близькістю кордонів агресивного сусіда, імовірно, спричинить масове переміщення до західних та центральних областей вже після завершення бойових дій. Це неминуче спровокує низку проблем, пов'язаних із нестачею на цих територіях робочих місць, житла, об'єктів соціальної інфраструктури тощо.

Після завершення бойових дій на території України і за умов їх концентрації у відносно обмежених територіях першорядного значення набуватиме завдання розбудови резильєнтної економіки, що крім інвестицій потребуватиме робочої сили: безпосередньо для будівництва й для подальшої економічної діяльності, максимального убезпечення від ризиків та загроз, пов'язаних із діями агресивного сусіда.

Безумовно, найстрашніші втрати — це масова загибель військових і цивільного населення, передовсім дітей, проте і міграційні втрати є дуже вагомими. Відповідно необхідне розроблення методичного та інформаційного забезпечення оцінки змін та трудового потенціалу, який на той час існуватиме в Україні (з урахуванням розміщення та професійної підготовки). Але водночас необхідно думати вже зараз над можливостями змін, імовірно, кардинальних, у розміщенні промислових та інфраструктурних об'єктів територією країни. Власне, перед Україною, скоріше за все, постає грандіозна задача переорієнтації принаймні частини промислового потенціалу з традиційних південно-східних до т.зв. неіндустріальних західних областей.

Отже, необхідні регулярні оцінки ситуації, намірів населення та підприємців, можливостей влади. Критично важливим для коректних гіпотез, особливо в частині перспективних оцінок, є належне інформаційне забезпечення.

Судячи з усього, до припинення воєнних дій (воєнного стану) Держстат не надаватиме інформацію по всій території країни. Використання т. зв. відомчих джерел (даних Міністерства соціальної політики, Міністерства економічного розвитку, сільського господарства і торгівлі, Державної прикордонної служби, регіональних органів влади та місцевого самоврядування) потребує не тільки спеціального рішення РНБО або КМУ, а й відповідного узгодження інформації (наприклад, щодо статі та віку українців, які перетинають кордон, — із Держприкордонслужбою, щодо характеристик ВПО — із місцевими органами влади та самоврядування).

Важливим джерелом інформації щодо розподілу населення територією країни є дані провайдерів послуг мобільного зв'язку¹ після відповідного коригування (на наявність кількох телефонів у однієї особи, користування

¹ Дані про позиціонування, тобто результати визначення та фіксації приблизного місцезнаходження мобільного пристрою на основі ідентифікації антени, що використовується для зв'язку.

корпоративними телефонами, викрадення телефонів російськими військовими під час окупації тощо) та дані застосунку Дія.

Додатковим (або навіть альтернативним джерелом інформації) можуть стати вибіркові обстеження передусім ВПО щодо зайнятості населення: вони не забезпечать абсолютно якісних даних, але стануть підґрунтям для подальших оцінок.

Наразі необхідні методики, системи індикаторів, організація інформаційного забезпечення. Варто використати наявний міжнародний досвід оцінювання демографічних і пов'язаних з ними економічних втрат, хоча він потребує дуже серйозної обґрунтованої адаптації до українських умов. В ідеалі варто запровадити моніторинг соціально-демографічних змін. Наразі, коли традиційна для України статистика практично не збирається, існують, принаймні політичні, можливості це зробити.

Оцінювання наслідків міграції населення України внаслідок збройної агресії РФ передбачає розрахунок за такими складовими:

- демографічні втрати внаслідок незворотної зовнішньої міграції (головною складовою є особи, які рятувалися від війни, т.зв. втікачі від війни, але певну частину становлять ті, хто виїхав, користуючись спрощеною процедурою легального проживання і працевлаштування в розвинених країнах);

- вимушеного переселення у межах України, що супроводжується безробіттям та вимушеною неповною й / або неефективною зайнятістю;

- збільшення чисельності «зневірених»² через неможливість працевлаштування в поселеннях постійного проживання внаслідок скорочення робочих місць (повне або часткове закриття підприємств).

Зовнішня міграція. Найбільш надійним джерелом інформації про зовнішню міграцію, як видається, є дані обліку перетинів кордону. За даними Держприкордонслужби, 24.02—26.04.2022 з України виїхали майже 3,4³ млн осіб⁴ [3]. Відомості Верховного комісара ООН у справах біженців (понад 5,3 млн станом на 26.04.2022 [4], з яких майже 0,7 млн — депортовані до РФ та Білорусі, а понад 4,6 млн — вибулі через кордони з країнами ЄС та Молдовою) отримані від прикордонників згаданих країн. Зараз важко визначити причини настільки значної різниці (1,3 млн). Звісно, статистика Держприкордонслужби не враховує випадки успішного нелегального перетину кордону, однак їх кількість навряд чи є настільки значною (понад

² Особи, які втрачають віру у своє працевлаштування і виходять зі складу робочої сили.

³ Дані, якими оперують ЗМІ, соціальні мережі та політики (4,5—5,0 млн) стосуються перетинів кордону в обидва боки.

⁴ Включно з іноземцями, які упродовж перших тижнів війни виїжджали з України (наприклад, із 110 тис. осіб, які перетнули кордони України із Молдовою, Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною 27.02.2020, нараховувалось 20 тис. не громадян України, тобто під час найбільш масових виїздів іноземці становили приблизно 18 %).

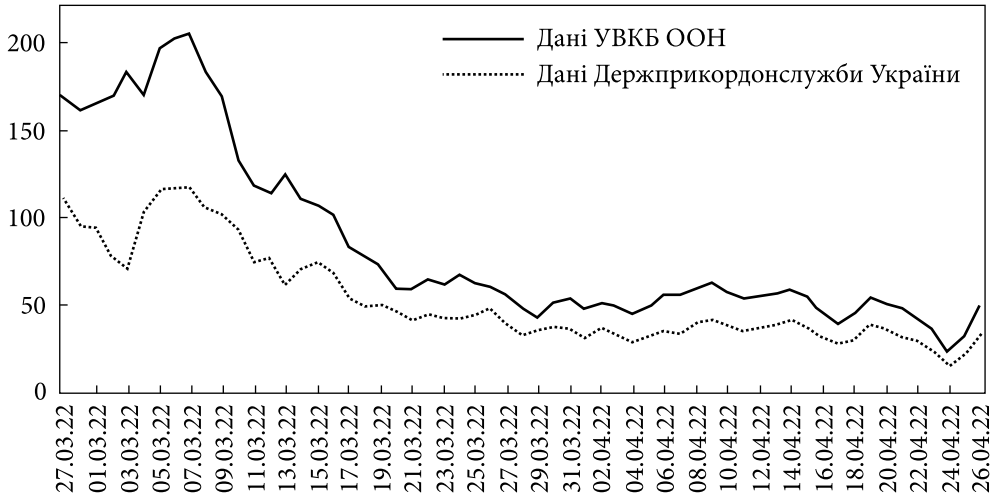

Рис. 1. Кількість осіб, які виїхали з України, за даними УВКБ ООН та Держприкордонслужби України, 27.02.2022—26.04.2022, тис. осіб

Джерело: УВКБ ООН, Держприкордонслужба України.

третину зареєстрованих перетинів). Для уточнення масштабів виїзду з України, зокрема українських громадян, необхідні відповідні інформаційні запити щодо чисельності українців зі статусом біженців та осіб, які перебувають під тимчасовим захистом, та тих, чиї документи подано на отримання статусу, після 24.02.2022 до урядів країн ЄС, Молдови, Туреччини, США, Канади, Ізраїлю.

Загалом динаміка щоденних виїздів з України свідчить про те, що пік перейдено у першій декаді березня (рис. 1). Після середини березня масштаби виїзду набули доволі сталого характеру: по 35—40 тис. осіб на добу.

Слід зазначити і масштабний зворотний потік: за 24.02.—24.04.2022 до України в'їхали понад 1,1 млн осіб. Якщо у перші тижні відкритої збройної агресії РФ левову частку (близько 80 %) цього потоку становили чоловіки зі складу трудових мігрантів, а переважною метою їх повернення був захист Батьківщини, то з кінця березня спостерігається повернення «втікачів від війни» через труднощі / неможливість адаптації за кордоном, внаслідок звільнення місця їхнього довоєнного проживання або припинення поблизу нього бойових дій (рис. 2). Проте більшість тих, хто в'їхали до України в середині квітня (від 16.04. чисельність тих, хто в'їжджають, майже щодня перевищує чисельність тих, хто виїжджають), поверталися задля святкування Великодня.

Перспективи повернення українських громадян з-за кордону визначає низка важкопрогнозованих чинників, як-от: подальший перебіг бойових дій (тривалість активної фази та їх поширення територією країни, причому час впливатиме більшою мірою на рішення щодо повернення, а

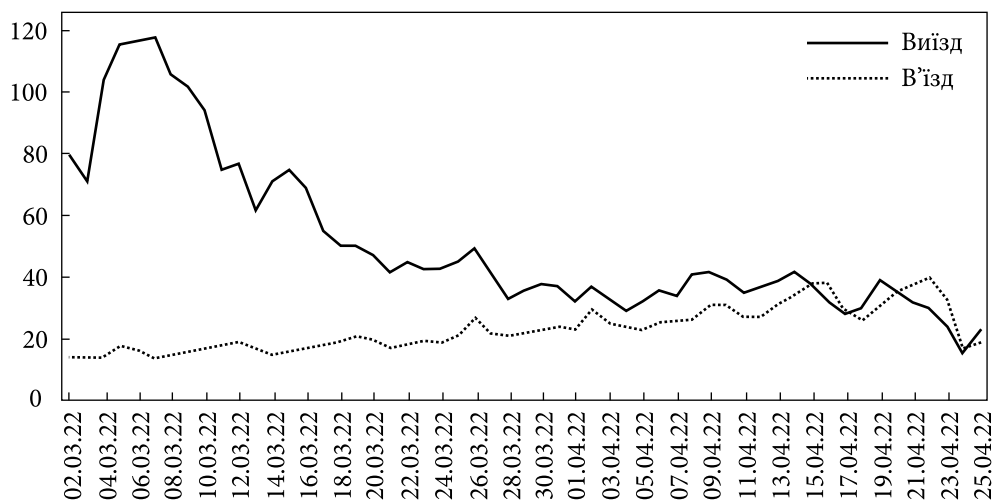

Рис. 2. Кількість осіб, які виїхали з та вїхали до України через кордони з Молдовою, Польщею, Румунією, Словаччиною, Угорщиною, 02.03.2022—26.04.2022, тис. осіб
Джерело: Держприкордонслужба України.

географія — на рішення щодо виїзду), загальна економічна ситуації в Україні та швидкість відновлення інфраструктури й житлового фонду після завершення війни (можливості зайнятості, відновлення інфраструктури, передусім житлової, освітньої, медичної), підтримання зв'язків із близькими в Україні, політика країн-реципієнтів щодо українців (можливості адаптації вимушених мігрантів з України, зокрема працевлаштування, доступності освітніх та медичних послуг, соціальної підтримки тощо), яка здебільшого визначається ставленням місцевого населення.

Згідно із дослідженням, проведеним на початку березня авторитетною соціологічною службою Франції у трьох найчисельніших країнах ЄС (Німеччині, Франції, Італії) та Польщі — п'ятій за чисельністю, але географічно найближчій до України, населення цих країн демонструє фантастично високу солідарність з українцями. Сьогодні масштаби підтримки України значно більші ніж кілька років тому: загалом 87 % погоджуються, наприклад, із прийняттям та підтримкою біженців (92 % поляків, 90 німців та італійців, 80 % французів). Для порівняння: в 2015 р. (після анексії Криму і вторгнення РФ у Донецьку та Луганську області) підтримували прийняття біженців з України — 46 % французів, 77 італійців і 79 німців. Зрозуміло, що така підтримка не зберігатиметься дуже довго, з часом вона знижуватиметься (імовірно, мірою тривалості війни), але наразі вона є надзвичайно високою.

Звісно, влада країн-реципієнтів мусить реагувати на цю ситуацію. Тому 10 країн ЄС (Австрія, Бельгія, Угорщина, Німеччина, Нідерланди, Польща, Словаччина, Фінляндія, Франція, Чехія), а також Грузія запровадили безкош-

товний проїзд залізницею для українців [5]. Західні сусіди України та Ірландія дозволили українцям в'їзд без закордонного паспорту [6]. Додаткові пільги і спрощення процедур передбачають законодавства більшості країн [7].

Приклади законодавчих норм, що регулюють перебування громадян України

За законом, що регламентує умови перебування українських біженців у країні та їхню соціальну підтримку у Польщі (від 13 березня), всім громадянам України та членам їхніх сімей без українського громадянства, включно із народженими у Польщі, які в'їхали до Польщі після 24 лютого, гарантовано законність перебування у Польщі упродовж 18 місяців із можливістю після 9 місяців перебування в країні подання заяви на тимчасове проживання терміном на 3 роки; студенти та школярі можуть продовжувати навчання у польських освітніх закладах; усі українські біженці отримують дозвіл на роботу та доступ до медичної допомоги, одноразову грошову допомогу в 300 злотих (приблизно 63 євро) на особу. У документі також передбачені пільги для поляків, які забезпечуватимуть харчування та проживання громадян України [8].

У Чехії від 21.03.2022 р. діє спеціальний закон, що регулює надання захисту та віз (українці, які прибувають у Чехію, втікаючи від агресії Росії, отримують спеціальні візи для проживання на території країни), працевлаштування (без спеціального дозволу [9]), соціальне забезпечення, доступ до медичного обслуговування та освіти, можливість швидко отримати безкоштовне житло (ті, хто приймають у себе біженців з України, отримують 120 євро за одну особу в місяць); нужденні переселенці можуть також розраховувати на грошову допомогу в розмірі 200 євро на місяць [10].

У Канаді 17 березня почала діяти спрощена програма тимчасового перебування в країні для біженців з України (CUAET). За поданням онлайн-заявки на отримання канадської гостьової візи та біометричних даних (відбитків пальців і фотографії) українські біженці та їхні найближчі родичі будь-якого громадянства можуть перебувати в Канаді як тимчасові мешканці строком до трьох років. Учні початкової та старшої школи мають змогу зареєструватися та почати відвідувати школу відразу після прибуття до Канади. Всі бажачі можуть подати заяву на дозвіл навчатися у вищому навчальному закладі. Для отримання дозволу на роботу упродовж 3-х років українцям слід подавати відповідну заяву одночасно з поданням заяви на отримання візи [11].

Найбільшої популярності серед українських біженців, вочевидь, набуває статус отримувача тимчасового захисту в країнах ЄС⁵. Проте сьогодні ми не маємо жодного інформаційного джерела для бодай грубої оцінки.

⁵ На сьогодні не йдеться про збереження цього статусу у довготривалій перспективі, особливо у разі стабілізації ситуації в Україні. Але політика країн ЄС може зазнати змін.

Статус перебування за кордоном українських «утікачів від війни»

Українці, які залишають батьківщину через війну, можуть за власним вибором отримати один із трьох статусів [12]:

- біженець — перетнувши кордон, українці мають право подати заявку на отримання статусу біженця, доки її розглядатимуть, особа мусить здати свій український паспорт та залишитися у тій країні, де було подано заявку (процедура іноді триває кілька місяців); перевагою цього статусу є його практична безстроковість;

- особа під тимчасовим захистом — згідно зі схваленим 4 березня Європейською комісією спеціальним механізмом «тимчасового захисту» для громадян України, які виїхали через російське вторгнення, всі громадяни України, що залишили країну від 24 лютого, автоматично набувають право жити в ЄС, працювати, отримувати соціальне забезпечення, медичні та освітні послуги; механізм діятиме протягом року, до березня 2023 р., однак Рада ЄС може як продовжити його дію (двічі по півроку), так і скоротити, якщо ситуація в Україні стабілізується; тимчасовий захист надається автоматично, без вивчення документів тих, хто тікає з України внаслідок війни [13];

- турист — цей статус діє упродовж 90 днів від дати в'їзду, не дає права на працю, соціальне та медичне забезпечення, на освіту; особа із статусом туриста повністю самостійно забезпечує своє перебування у країні.

Допомогти в оцінюванні подальших намірів українських «утікачів від війни» можуть результати їх опитувань (на кордоні та / або в місцях тимчасового перебування). Слід мати на увазі, що, по-перше, не всі респонденти готові щиро відповідати (і навіть давати самим собі звіт) про наміри неповернення, по-друге, з часом заявлені наміри можуть (і дуже часто будуть) змінюватися. Відповідно отримані результати потребуватимуть експертного аналізу й коригування.

Якщо виходити з незмінності фіксованої на кінець квітня кількості українців, які виїхали за кордон у пошуках безпечного середовища, у 3,1—3,2 млн осіб (оцінки ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, які спираються на дані Держприкордонслужби), тобто із швидкої деескалації й припинення війни (принаймні, її активної фази), то незворотні міграційні втрати, імовірно, становитимуть 600—700 тис. осіб. Представники країн ЄС та міжнародних організацій передбачають збільшення контингенту біженців з України до 8 млн осіб [14]. За їх оцінками, крім вибулих за кордон 3,2—3,5 млн, ще 6,5 млн громадян України є внутрішньо переміщеними особами (переїхали до інших, безпечніших поселень, але не перетинали кордон), а понад 12 млн не можуть покинути регіони з бойовими діями через небезпечну дорогу, зруйновану транспортну інфраструктуру чи відсутність інформації про те,

де знайти безпечне житло [15]. Американці, щоправда в коротшій перспективі — до липня, очікують на 4 млн українців загалом за кордоном, утримання яких з березня по липень включно потребуватиме понад \$550 млрд. Якщо ж кількість тих, хто вимушено покидатиме Україну, збільшиться до 7—8 млн, тобто якщо бойові дії продовжуватимуться ще кілька місяців і поширюватимуться територією України, то у довгостроковій перспективі незворотні міграційні втрати неминуче зростатимуть аж до 5,0—5,5 млн осіб.

Оцінюючи перспективи повернення до України тих, хто виїхав після 24.02.2022, не можна ігнорувати їх поділу на дві абсолютно нерівні за розміром групи: переважну частину становлять ті, хто залишив Україну у пошуках безпеки, а доволі незначну — ті, хто вирішив скористатися можливістю переїхати до більш розвиненої, більш заможної країни. Не варто намагатися повернути людей з другої групи, вони вибрали саме таку долю. Натомість, безперечно, необхідно прагнути максимального повернення мам із дітьми, а не отримати після війни масовий виїзд за кордон їхніх чоловіків. За різними (із незрозумілим ступенем репрезентативності) оцінками, прагнуть повернутися до України від 60 до 90 %. Але слід зважати на те, що такі наміри висловлюють люди в стресовому стані й на неймовірній хвилі патріотичного єднання. Біженці навіть самим собі за таких умов часто не можуть зізнатися в інших прагненнях. Крім того, сучасні настрої можуть змінитися з плином часу, оскільки що довше триватиме війна, то сильніше українські «втікачі» інтегруватимуться у приймаючі громади. Найвищі ризики неповернення притаманні, з одного боку, найбільш уразливим контингентам (одиноким матерям із малими дітьми, багатодітним родинам, людям з особливими потребами), які можуть розраховувати на отримання у статусі біженців вагомої допомоги в країнах ЄС, а з іншого — найбільш активним і кваліфікованим особам, здатним швидко знайти роботу та адаптуватися до нових умов. Очевидно, що обидва контингенти в перспективі можуть бути поповнені за рахунок чоловіків працездатного віку, котрі воз'єднуються із сім'єю як тільки це стане можливим. Розвинені країни через старіння і депопуляцію свого корінного населення потребують постійного припливу робочої сили, а сучасна різниця в оплаті праці з українських та європейських стандартів за руйнування житла та / або відсутності перспектив гідної зайнятості неминуче формуватиме подібні ризики⁶.

Що може і має робити Україна? Всіляко підтримувати зв'язок із нашими співвітчизниками⁷, надавати можливість дітям (і не тільки) вивчати українську мову та історію, налагодити онлайн-вивчення інших дисциплін

⁶ Про це вже відкрито говорять високі посадовці МВФ, оцінюючи економічні втрати і перспективи країн, які активно приймають українців.

⁷ Більшість із кількох сотень трудових мігрантів-чоловіків, які повернулися боронити Україну, зберегли своє українське коріння, скоріше за все, мають тут близьких родичів; отже, необхідно допомагати і біженцям зберігати своє українське коріння.

українською мовою, демонструвати всі можливі прояви того, що ані українська держава, ані українська влада про них не забули, що навіть за руйнування їхнього житла, після повернення (або навіть раніше) його будуть відновлювати, що держава докладатиме зусиль до того, аби заробітна плата стала більш справедливою і співставною зі стандартами, наприклад, Польщі та Чехії. Зважаючи на те, що до початку війни за кордоном уже перебувало (працювало) 3—3,5 млн українців (працевдатних чоловіків і жінок), питання повоєнного повернення наших співвітчизників, серед яких майже половину становлять діти, з-за кордону є чи не найважливішим у контексті збереження української нації й національної безпеки.

Крім того, хотілося б повернути бодай частину трудових мігрантів. І про те, що шанси на такий розвиток подій в Україні існують, говорить вже згадуване повернення кількох сотень тисяч наших заробітчан після початку військової агресії — вони відчують себе українцями, вони не відділяють себе від батьківщини. Є багато підстав вважати, що вони виявляться небайдужими і до її повоєнного відновлення. Безумовно, потрібна буде не тільки патріотична, а й економічна мотивація, зокрема, можливість отримувати прийнятну зарплату в Україні, швидке економічне зростання, демократичний розвиток, протидія правовому нігілізму та корупції, від якої ми ледь не захлинулися. Видається, що багатьох це спонукатиме або до повернення, або до відмови від виїзду. Що стосується «втікачів від війни», то й для них економічні стимули, скоріше за все, виявляться вагомими й дієвими, адже далеко не всім буде легко знайти прийнятну роботу за кордоном, особливо за наявності малих дітей, а грошова допомога ніде і ніколи не буває достатньою для підтримання середніх стандартів життя.

Внутрішнє переселення. Від початку збройної агресії РФ різко зросла чисельність ВПО і їхня частка у складі постійного населення територій вселення. За оцінками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, на середину квітня чисельність тих, хто вимушено змінив місце проживання у межах України внаслідок збройної агресії РФ, становить 5,0—5,5 млн осіб, переважна частина їх перебуває у західних областях, найбільше на Львівщині. Дослідження, проведені в 2015—2016 рр., свідчать про критичне зростання тиску на місцеві ринки (продовольчих та непродовольчих товарів, житла, праці, побутових, транспортних, медичних та освітніх послуг) після перевищення зазначеною часткою 2 %-го порогу [16] (що вже вочевидь спостерігається у більшості західних областей). За даними Мінсоцполітики, більше 2 млн людей вимушено перемістилися після провадження воєнного стану [17]. Труднощі оцінювання фактичної чисельності нових ВПО по окремих громадах (тих, хто не мали відповідного статусу до 24.02.2022 або були змушені знову «тікати від війни» із тих поселень, куди вони переїхали з ОРДЛО), пов'язані із рівнем реєстрації, який все ще залишається неповним попри зростання завдяки можливостям отримання ваго-

мої державної допомоги⁸, та відсутністю необхідних соціально-демографічних відомостей (про склад сім'ї, освіту, професію та кваліфікацію, наміри щодо повернення тощо). Видається, що дані про реєстрацію (як в громадах, так і через мобільний додаток Дія) варто комбінувати із відомостями органів місцевого самоврядування, вибірковими опитуваннями та експертними оцінками.

Оцінювання розміщення населення і робочої сили територією України потрібне з урахуванням коротко- і довгострокових перспектив. У контексті найближчого часу, як видається, вирішальну роль відіграватиме наявність житла — люди повертатимуться до місць свого постійного мешкання за умови збереження (або незначних пошкоджень) своїх домівок; натомість руйнування житла, скоріше за все, буде принаймні на перших порах, нездоланною перешкодою повернення. Проте мірою адаптації до умов у нових місцях проживання все більшого значення у суспільній та індивідуальній свідомості набуватиме оцінка ризику проживання біля кордонів із агресивним сусідом. Це віддзеркалюватиметься і на імовірному прагненні бізнесу забезпечити свої активи, а отже, і на розміщенні робочих місць. Західні регіони України, де сконцентровано більшість евакуйованих із зон активних бойових дій, традиційно є трудонадлишковими: не випадково саме тут дуже поширеною є трудова міграція, як зовнішня, так і внутрішня. Релокація підприємств, яку зараз активно підтримує і пропагує українська влада, може вирішити проблему, але тільки частково. До того ж, не всі території є достатньо придатними для розміщення великих підприємств, зокрема оборонного комплексу, авіа- і машинобудування. Необхідне інтенсивне житлове будівництво і прискорений розвиток соціальної інфраструктури. Прийняття відповідних рішень потребує ґрунтовного аналізу суспільних настроїв не тільки вимушених переселенців, а й працівників підприємств, які варто перемістити на території, більш віддалені від кордонів з РФ.

Релокація критично важливих економічних потужностей на правий берег Дніпра за принципом «що західніше, то краще». Близькість кордонів з агресивним сусідом і загроза нової агресії, остаточна переорієнтація зовнішніх зв'язків на європейські країни і відповідна зміна логістики, економічне ембарго численних видів продукції РФ та Білорусі та небажання багатьох приватних компаній мати зв'язки з цими країнами відкривають нові перспективи для українських виробників та створюють шанси для перетворення західних областей на новий індустріальний центр країни. Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Чернівецька, імовірно, Вінницька та Хмельницька області можуть стати у найближчі

⁸ Наприклад, далеко не всі чоловіки призовного віку стають на облік у військкоматах за новим місцем проживання, а отже, не всі реєструються як ВПО.

роки точками економічного зростання. На цих територіях відбудуватиметься пришвидшена неоіндустріалізація, тоді як економіка південно-східних областей зосереджуватиметься на продукції некритичного спрямування та розвитку легко переміщуваних виробництв; ці традиційно індустріальні регіони України, імовірно, відіграватимуть роль буферної військової зони. Це не означає створення штучних перешкод діяльності промислових підприємств на Півдні та Сході, але забезпечує Україну від втрати критично важливої продукції (включно із продукцією військово-промислового комплексу) у випадку нової війни та припинення роботи цих підприємств. Із цією метою запроваджуватимуться умови та стимули для релокації й створення нових підприємств на умовному заході країни. Можливою ієрархією релокації є така: оборонні підприємства; підприємства з продукцією подвійного призначення; підприємства, які виробляють унікальну продукцію; точне машинобудування; хімія, яка має значення для оборони та підтримки експорту; енергетична інфраструктура. У кожному конкретному випадку при прийнятті рішення про релокацію мають враховуватися природно-географічні можливості, високий потенціал мультिवаріантного логістичного забезпечення, максимальна територіальна деконцентрація на основі сучасних техніко-технологічних досягнень. Основним принципом територіального розміщення має стати «максимально захищене місцеположення — підприємство — необхідне логістично-соціальне середовище для забезпечення доступу до ресурсів і збуту». Це, певною мірою, суперечить класичним постулатам оптимального територіального розміщення продуктивних сил, але крім розв'язання власне завдань резильєнтності економіки України створює умови для формування мультиплікаційних ефектів виробничої кластеризації та інтеграції.

Запорукою безпеково зорієнтованої резильєнтності економіки України стала б інтеграція критичних для оборони та життєзабезпечення населення підприємств у виробничо-збутові ланцюги кран ЄС із можливостями розміщення на їх території складів і розподільно-виробничих потужностей у випадку воєнної необхідності. Це б забезпечило доступ української економіки до технологій, інвестицій та ринків збуту на умовах моделі інтегрованої кооперації та перехресної власності, а при розташуванні окремих ланцюгів на території, захищеній НАТО, — збереження можливостей невинного виробництва та постачання необхідних продуктів навіть в умовах війни.

Але слід мати на увазі, що західні області України наразі не мають достатньо розвиненої соціальної інфраструктури — нагальною потребою є будівництво житла, мережі медичних та освітніх закладів, культурних, розважальних, побутових і торгівельних установ. Безперечно, левову частку витрат і зусиль візьме на себе бізнес, як тільки з'явиться попит на відповідні послуги, але держава і місцева влада мають дати необхідні імпульси.

Особливої уваги потребує сучасна реорганізація систем утилізації та переробки відходів заради збереження екологічної стійкості територій в умовах посилення їх антропогенного навантаження, а також санітарних систем захисту населення від ризиків забруднення та зараження.

Рішення в соціо-комунікаційній сфері включає забезпечення населення захищеним зв'язком та інтернетом навіть за умов збільшення навантаження, ризику кібератак, пошкодження матеріальної інфраструктури. Із використанням сучасних технологій у межах комунікаційної системи мають бути закладені механізми збору та швидкої обробки інформації щодо користувачів та даних, якими вони обмінюються. Між населенням, місцевими органами влади, зацікавленими підприємствами, громадськими організаціями та ЗМІ має бути створений безперервний зв'язок на базі сучасних засобів, наприклад, смартфонів.

Сьогодні Уряд уже запровадив національну програму евакуації підприємств із зони проведення бойових дій у західні області України. За інформацією голови Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики України Данила Гетманцева, станом на 8 квітня до безпечних регіонів за програмою релокації переміщено 220 підприємств, з яких 90 працюють [18]. З метою прискорення і масштабування цього процесу варто на найближчі 2—3 роки скасувати поняття «цільового призначення земельної ділянки» і надати власникові земельної ділянки за реєстраційним принципом право самостійно визначати спосіб розпорядження нею, спростити процедури отримання дозволів для будівництва будь-якого об'єкта забудови та надання дозволів облавтодорам на заїзд до нових об'єктів з доріг місцевого та міжнародного значення.

Однак для успішного тривалого функціонування підприємств просто фізичного розміщення на новому місці недостатньо. Варто сформулювати відповідне екосередовище у сучасному його розумінні, яке включатиме необхідну інфраструктуру супутніх підприємств, соціальну інфраструктуру, й адекватну робочу силу, у т.ч. належні умови для її проживання. Навіть у тих локаціях, де існує розвинена екосистема бізнесу та соціального середовища, концентрація нових підприємств може спричинити надмірне навантаження або погіршити загальні умови доступності. Необхідні додаткові працівники, а також розвиток для них звичного соціального середовища, яке потребуватиме нових робочих місць у сфері обслуговування. Першочерговим джерелом необхідної робочої сили можливо стануть вимушено переміщені особи.

Останнім часом наміри та поведінка ВПО зазнали суттєвих змін порівняно з першим періодом масових переміщень. На початку війни більшість ВПО залишали свої домівки поспішно, об'єднувалися у випадкові групи, мало задумувалися про час вимушеного перебування поза місцем свого проживання, розраховували повернутись у найближчі тижні. Отже,

вирішення проблем зайнятості ВПО відкладалось. Але усвідомлення (і місцевими органами влади, і ВПО, і місцевим населенням) неминучості довготривалих бойових дій одночасно змінювала і розуміння ризиків та загроз, пов'язаних із надмірною концентрацією людей у поселеннях, інфраструктура яких зазнавала критичного тиску.

За даними опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», 96 % ВПО прагнуть повернутися додому (22 % — у найближчому майбутньому, 31 — трохи пізніше, 43 % — по завершенні війни) [19], але наміри респондентів з часом можуть змінитися.

Сьогодні у складі ВПО можна вирізнити групи⁹, які у випадку їх вибору цільовими потребують різної політики працевлаштування:¹⁰

- особи, які приїхали, маючи певний грошовий запас, зберегли попереднє місце роботи, наприклад, працюючи дистанційно або вахтовим методом, проживають у родичів чи знайомих, — значна їх частина вже повертається додому або чекає на повернення та не збирається долучатися до життя громад свого тимчасового перебування;

- жінки з досвідом роботи за кордоном та відповідними зв'язками, націлені на виїзд за кордон, маючи на меті використання сприятливими умовами набуття легального і доволі ліберального статусу в розвинених країнах; більшість із них не повертатиметься і після скасування обмежень на перетин кордонів чоловіками призовного віку, скоріше за все, їхні чоловіки виїжджатимуть до них;

- переселенці з великих міст із розвиненими ринками праці та інфраструктурою, які мають вищу освіту, звиклі до доволі високих стандартів життя, — частка тих, хто погодиться на постійне проживання у невеликих поселеннях, на зайнятість у сільському господарстві, будівництві і навіть промисловості, як видається, є дуже невеликою: переважно це стосується родин, житло яких зруйноване;

- люди, які втратили житло або настільки налякані перебуванням у зоні активних бойових дій, що в принципі не бажають повертатися — для них питання працевлаштування у західних регіонах безпосередньо пов'язане з можливістю отримання постійного житла чи гарантій цього, а вимоги і щодо житла, і щодо роботи не є занадто високими; часто вони вже ухвалили рішення щодо постійного проживання у західних областях.

Очевидно, що зазначені категорії населення по-різному реагуватимуть на заходи політики з працевлаштування. У кожній територіальній локації та для кожної специфічної групи ВПО рішення може бути різним. Тому для

⁹ Пропоновані групи не утворюють чітку класифікацію, де кожна особа відноситься тільки до однієї. Ці групи скоріше відображають варіативність можливих підходів у націлюванні політики зміни місця проживання та працевлаштування.

¹⁰ Експертні оцінки, які потребують інформаційного підтвердження.

розроблення відповідних заходів необхідне формування інформаційно-аналітичного моніторингу, здатного оперативно надавати відповіді на такі питання: де, скільки та які ВПО проживають, які вони мають пріоритети зайнятості, коли та куди повертатимуться, що може спонукати їх оселитись у регіонах тимчасового перебування, чи готові вони до зміни професії.

Оскільки ключовим у прийнятті рішення щодо постійного проживання і працевлаштування у західних регіонах є наявність житла, варто мати на увазі необхідність виокремлення: осіб, які втратили житло через руйнування / пошкодження та не бажають повертатися до місць попереднього проживання; осіб, які втратили житло через руйнування / пошкодження, але бажають повернутися до місць попереднього проживання після завершення війни або деокупації; осіб, чиє житло не постраждало, але які бажають залишитись у регіоні вселення через страх майбутніх агресивних дій з боку РФ. Зрозуміло, що охочі повертатися до місць свого постійного проживання потребують тимчасового розміщення, тоді як інші — забезпечення житлом на постійній основі. Однак тимчасове проживання має бути достатньо комфортним, для чого варто запроваджувати створення мережі модульних будинків (але не ізольоване розселення за принципами своєрідних гетто), систему пільг для власників житла, де розміщуються переселенці, узгоджених із вартістю оренди. Для ВПО, які не бажають повертатись і знайшли (можуть знайти) роботу, необхідне розроблення механізму надання фінансової підтримки для ремонту помешкань у центрах колективного розміщення та передачі прав власності на житло мешканцям, а також будівництва нового житла з передачею прав власності.

Враховуючи значну частину сільських поселень у західних регіонах, окрему увагу варто приділити ВПО, які переїхали із сільської місцевості. Їм слід сприяти у розселенні в селах у будинках, які не використовувались як житлові до війни, з розробленням механізму подальшого викупу будівель частково за рахунок фінансової допомоги від держави, а також надавати землю у довгострокову оренду з правом подальшого викупу та допомагати в започаткуванні ведення власного підсобного господарства (сприяння в отриманні засобів обробітку землі, насіння тощо).

Нині на хвилі патріотичного підйому українське суспільство досягло високого рівня консолідації, одним із проявів чого є мінімізація випадків упередженого ставлення до переселенців серед місцевого населення. На жаль, така ситуація не може тривати вічно, тому вже зараз слід упроваджувати інформаційну кампанію серед населення приймаючих громад щодо неупередженого та толерантного ставлення до вимушених переселенців. Крім того, міжнародним організаціям і урядовим структурам слід працювати з представниками місцевих органів влади (особливо з працівниками соціальної служби) у напрямку підвищення рівня обізнаності відповідних працівників щодо потреб ВПО та уникнення упередженого ставлення до них.

Практична готовність до реалізації політики довготривалого працевлаштування ВПО суттєво залежить від зацікавленості у її здійсненні місцевих органів влади. Для цього необхідно знати та враховувати не тільки потреби та структуру ВПО, а й потреби та потенціал територіальних громад, налагоджувати з ними ефективну роз'яснювальну, сервісну й організаційну взаємодію. Політика уважного ставлення до потреб і можливостей територіальних громад має коригуватися розумінням загальнонаціонального інтересу та не давати привід поширенню проявів місцевого партикуляризму, намаганням вирішувати проблеми виключно на свій розсуд.

Висновки. Міграційну ситуацію в Україні і до 24.02.2022 р. важко було назвати сприятливою. Перехід російсько-української війни до активної фази призвів до значного зростання обсягів як зовнішніх, так і внутрішньодержавних міграцій, та виникнення низки міграційних проблем, як-от: загроза неповернення частини осіб, які виїхали за кордон; ризик виїзду чоловіків, чий сім'ї перебувають за кордоном, після скасування існуючої заборони (по завершенні війни або її активної фази), що призведе до збільшення частки неповерненців; різка трансформація фактичного розподілу населення між регіонами України, посилення навантаження на інфраструктуру регіонів та громад, які приймають внутрішньо переміщених осіб; потенційне закріплення частини ВПО в місцях розселення, небажання повертатися до місць попереднього проживання; недостатньо ефективного використання трудового потенціалу ВПО через складнощі з працевлаштуванням відповідно до кваліфікації та поширення безробіття серед переселенців.

За оцінками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, які спираються на дані Держприкордонслужби, кількість утікачів від війни з України становить 3,1—3,2 млн осіб, однак існує ризик їх значного збільшення. Можливі обсяги незворотних міграційних втрат в залежності від дії військових та економічних чинників становитимуть від 600—700 тис. осіб до 5,0—5,5 млн осіб. Чисельність тих, хто вимушено змінив місце проживання у межах України, оцінюється у 5,0—5,5 млн осіб.

Більш коректне оцінювання чисельності ВПО і вимушених зовнішніх мігрантів потребує розроблення як комплексної методики, що враховуватиме дані різних джерел, так і адекватного інформаційного забезпечення (зокрема, запровадження вибіркового опитувань в Україні й за кордоном на регулярній основі). Валідація інформації здійснених оцінювань є можливою після проведення перепису населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018.
2. Лібанова Е. М., Позняк О. В. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4 (42). С. 25—40. <https://doi.org/10.15407/dse.2020.04.025>

3. Державна прикордонна служба України. URL: <https://www.facebook.com/DPSUkraine> (дата звернення: 27.04.2022).
4. Ukraine Refuge Situation. The Operational Data Portal of UNHCR. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 27.04.2022).
5. Достатньо показати паспорт — в яких країнах проїзд для українців безкоштовний. *Сьогодні*. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/transport/dostatochno-pokazat-pasport-v-kakih-stranah-besplatnyu-proezd-dlya-ukraincev-1606532.html> (дата звернення: 27.04.2022).
6. 6 країн, куди можна в'їхати біженцям з України без закордонного паспорта. *Обозревател*. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/travel/journal/7-krain-kudi-mozhnavihati-bizhentsyam-z-ukraini-bez-zakordonnogo-pasporta.htm> (дата звернення: 27.04.2022).
7. Евакуйованим українцям розповіли про правила перебування в інших країнах. *Депо*. URL: <https://news.depo.ua/ukr/news/evakuyovanim-ukraintsyam-rozpovili-shcho-potribno-znati-pro-pravila-perebuvannya-v-inshikh-krainakh-202203101433083> (дата звернення: 27.04.2022).
8. Президент Польщі підписав закон щодо українських біженців. Що він передбачає. *Суспільне*. URL: <https://suspilne.media/216932-duda-pidpisav-zakon-sodo-perebuvannya-polsi-ukrainskih-bizenciv/> (дата звернення: 27.04.2022).
9. Українські біженці зможуть працювати в Чехії без отримання спеціального дозволу. *Українські новини*. URL: <https://ukranews.com/news/842718-ukrainskie-bezhentsy-smogut-rabotat-v-chehii-bez-polucheniya-spetsialnogo-razresheniya> (дата звернення: 27.04.2022).
10. Зарплати в Чехії 2022 року і середні витрати на життя: все, що потрібно знати біженцю з України. *ТСН*. URL: <https://tsn.ua/ato/zarplati-v-chehiyi-2022-roku-i-seredni-vitrati-na-zhittya-vse-scho-potribno-znati-bizhencyu-z-ukrayini-2014618.html> (дата звернення: 27.04.2022).
11. Канада відкрила спрощену програму тимчасового перебування для біженців з України. *Обозревател*. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/kanada-vidkrilasproschenu-programu-timchasovogo-perebuvannya-dlya-bizhentsiv-z-ukraini.htm> (дата звернення: 27.04.2022).
12. Статус українців, які покидають країну через війну: важливі пояснення. *Обозревател*. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/status-ukraintsiv-yaki-pokidayut-krainu-cherez-vijnu-vazhlivi-poyasnennya.htm> (дата звернення: 27.04.2022).
13. Прихисток у ЄС: що варто знати про правила тимчасового захисту для українців. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/7/7135403/> (дата звернення: 27.04.2022).
14. Німеччина очікує на 8 мільйонів українських біженців в ЄС. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/21/7136341/> (дата звернення: 27.04.2022).
15. Найбільша міграційна криза з часів Другої світової: в ООН назвали кількість переселенців в Україні. *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilshamigracijna-kriza-z-chasiv-drugoyi-svitovoyi-v-oon-nazvali-kilkist-pereselenciv-v-ukrayini/1076840 (дата звернення: 27.04.2022).
16. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/IDP_REPORT_by_V.Smal_09.06.2016_Ukr.pdf (дата звернення: 27.04.2022).
17. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21755.html> (дата звернення: 27.04.2022).
18. «Із зони бойових дій вже перемістилися 220 підприємств» — Гетманцев. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3452138-getmancev-iz-zoni-bojovih-dij-vze-peremistilisa-220-pidpriemstv.html> (дата звернення: 27.04.2022).

19. Сайт Соціологічної групи «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_042022__%D1%85_international_press.pdf (дата звернення: 27.04.2022).

REFERENCES

1. Ukrainian society: the migration dimension. National report (2018). Institute of Demography and Social Studies of NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
2. Libanova, E. M., & Pozniak, O. V. (2020). External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 4 (42), 25-40. <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.025> [in Ukrainian].
3. State Border Guard Service of Ukraine (2022). <https://www.facebook.com/DPSUkraine> [in Ukrainian].
4. Ukraine Refuge Situation. The Operational Data Portal of UNHCR (2022). <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>
5. It is enough to show the passport - in which countries travel for Ukrainians is free (2022). *Today*. <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/transport/dostatochno-pokazat-pasport-v-kakih-stranah-besplatnyy-proezd-dlya-ukraincev-1606532.html> [in Ukrainian].
6. 6 countries where refugees from Ukraine can enter without a passport (2022). *The Browser*. <https://news.obozrevatel.com/ukr/travel/journal/7-krain-kudi-mozhna-vihati-bizhentsyam-z-ukraini-bez-zakordonnogo-pasporta.htm> [in Ukrainian].
7. The evacuees were told about the rules of stay in other countries (2022). *Depo*. <https://news.depo.ua/ukr/news/evakuyovanim-ukraintsyam-rozpovili-shcho-potribno-znati-pro-pravila-perebuvannya-v-inshikh-krainakh-202203101433083> [in Ukrainian].
8. The President of Poland has signed a law on Ukrainian refugees. What he predicts (2022). *Public*. <https://suspilne.media/216932-duda-pidpisav-zakon-sodo-perebuvanna-u-polsi-ukrainskih-bizenciv/> [in Ukrainian].
9. Ukrainian refugees will be able to work in the Czech Republic without obtaining a special permit (2022). *Ukrainian news*. <https://ukranews.com/news/842718-ukrainskie-bezhentsysmogut-rabotat-v-chehii-bez-polucheniya-spetsialnogo-razresheniya> [in Ukrainian].
10. Wages in the Czech Republic in 2022 and the average cost of living: everything a refugee from Ukraine needs to know (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/ato/zarplati-v-chehiyi-2022-roku-i-seredni-vitrati-na-zhittya-vse-scho-potribno-znati-bizhencyu-z-ukrayini-2014618.html> [in Ukrainian].
11. Canada has launched a simplified temporary stay program for refugees from Ukraine (2022). *The Browser*. <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/kanada-vidkrila-sproschenu-programu-timchasovogo-perebuvannya-dlya-bizhentsiv-z-ukraini.htm> [in Ukrainian].
12. The status of Ukrainians leaving the country due to the war: important explanations (2022). *The Browser*. <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/status-ukraintsiv-yaki-pokidayut-krainu-cherez-vijnu-vazhlivi-poyasnennya.htm> [in Ukrainian].
13. Shelter in the EU: what you need to know about the rules of temporary protection for Ukrainians (2022). *European truth*. <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/03/7/7135403/> [in Ukrainian].
14. Germany expects 8 million Ukrainian refugees in the EU (2022). *European truth*. <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/03/21/7136341/> [in Ukrainian].
15. The biggest migration crisis since the Second World War: the UN named the number of migrants in Ukraine (2022). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilshamigracijna-kriza-z-chasiv-drugoyi-svitovoyi-v-oon-nazvali-kilkist-pereselenciv-v-ukrayini/1076840 [in Ukrainian].

16. Smal', V., & Pozniak, O. (2016). Internally Displaced Persons: Social and Economic Integration in Host Communities. http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/IDP_REPORT_by_V.Smal_09.06.2016_Ukr.pdf [in Ukrainian].
17. Official site of the Ministry for Social Policy of Ukraine (2022). <https://www.msp.gov.ua/news/21755.html> [in Ukrainian].
18. Hetmantsev: 220 enterprises have already moved out of the combat zone (2022). *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3452138-getmancev-iz-zoni-bojovih-dij-vze-peremistilisa-220-pidpriemstv.html> [in Ukrainian].
19. Site of Sociological group «Rating» (2022). https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_042022__%D1%85_international_press.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.05.2022

E. M. Libanova, Academician of NAS of Ukraine, Dr. Sc. (Economics), Prof., Director
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020

O. V. Pozniak, PhD (Economics), Senior Researcher Head of Sector
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1323-3896
Scopus ID: 57195780028; 57189273845

O. I. Tsymbal, Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher, Head of Department
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: aicymbal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0699-2499

SCALE AND CONSEQUENCES OF FORCED MIGRATION OF THE POPULATION OF UKRAINE AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

The article is devoted to the assessment of the scale and consequences of forced external and internal migration due to the active phase of the Russia-Ukraine war. The urgency of the work is due to the need for scientific understanding of migration trends formed after February 24, 2022 and the lack of analytical research on migration in this period. The purpose of the article is to assess the scale of forced migration of the population of Ukraine both within the country and abroad. The novelty of the study is to identify the consequences of large-scale migratory movements, which began on February 24, 2022, and develop recommendations for their regulation. The research methodology is based on the use of rather eclectic information from open sources, expert opinions and assessments, etc., in conditions when the production of official statistics is stopped, conducting sample surveys, at least “face to face”, is extremely difficult.

The trends of forced migration within Ukraine and abroad have been assessed. It was established that the active departure of the population from Ukraine was observed in the first weeks of the open war phase, after that the flow of refugees slowed down. According to Ptouk-

ha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine, based on data from the State Border Guard Service, the number of war refugees from Ukraine is 3.1-3.2 million people, but there is a risk of significant increase. Possible amounts of irreversible migration losses, depending on the impact of military and economic factors, will range from 600-700 thousand people to 5.0-5.5 million. The number of those who were forced to change their place of residence within Ukraine is estimated at 5.0-5.5 million.

The factors of return of forced migrants to Ukraine are identified, the consequences of large-scale forced migrations are assessed, and recommendations for their regulation are proposed. It is concluded that a more accurate estimate of the number of both IDPs and forced external migrants requires the development of comprehensive methodology that will take into account data from various sources and adequate information provision (in particular, the introduction of sample surveys in Ukraine and abroad on a regular basis). Validation of performed assessments data is possible after the census.

Keywords: migration, forced migration, refugees, temporary protection, IDPs, Russia-Ukraine war, migration consequences, migration policy.